

LI GORÎ POETICSA ARÎSTOTALES ANALÎZA TRAJEDIYA MEMÊ Û EYŞÊ

Nuh BOZKUR

KURTE

Trajedî wekî cureyeke vegotinê ya dramayê, bûyerên biêş, xemgîn û felaketên tîn serê kesayetên qehreman (heroic) destnîşan dike. Her wiha ev peyva wêjeyî ji bo bûyerên erjeng yê jiyana rastî jî tê bikaranîn. Ji xwe li gorî yek ji taybetmendiyên trajediyê divê leheng an jî bûyer di jiyana rastî de jî bikaribe bê dîtîn. Her wiha ev cureye vegotinê dikare bibe mijara hikaye, destan, efsane û mîtan jî. Ji ber vê jî dibe ku taybetmendiyên rêzebûyerê, karakter û şeweya ravekirina mijaran ji hev cuda be. *Aristoteles* jî dema di berhema xwe ya *Poeticsê* prensîbên trajediyê dinivise, li ser *Odipûs* a *Sofokles* hîmên xwe datîne. Di edebiyata kurdî de *Memê û Eyşê* jî wek mînak dikare bê dayîn. Trajediya *Memê û Eyşê* jî digel ku trajediyeke ne zêde berbelav e, ji aliyê çend taybetmendiyên xwe ve ji trajediyên din vediqete. Taybetiyeke vê trajediyê ew e ku berovajiyê trajediyên cihanê ya bi vî rengî ne bav, lê dê kurê xwe dukuje. Ev berhema trajîk ku di eslê xwe de hikayeyeke geleri ye ji aliyê hin nivîskarên ve wekî piyes jî hatiye adaptekirin û her çiqasî di van piyesan de derbarê ravekirina rewşa politik û civakî ya serdemê cudahî hebin jî, li ser navê lehengê trajîk *Mem* û dawiya trajîk a vegotinê lihevhatinek heye. Di dawiyê de ev hikayeyeke trajîk ê geleri ye û xwedî adaptasyonên piyesan e, ev jî vê jî bo lêkolînên zanistî gûncavtir dike. Em dibînin ku taybetmendiyên ku *Aristoteles* di pirtûka xwe ya bi navê *Poeticsê* de ji bo rêzebûyer û lehengên trajedîk destnîşan kiriye, di trajediya *Memê û Eyşê* de jî bi gelemperî hene. Lêbelê ji ber ku her rêzebûyer bi xwe re kodên çandî jî di hewîne sedîsed hevgerînek jî tune ye. Her wiha ji ber ku tekildar e, bandora trajediyê ya li ser derûniya kesên jî wek mijareke sereke di gotarê de cih girtiye.

Peyvên sereke: Wêjeya Kurdî, Memê û Eyşê, trajedî, taybetmendiyên trajediyê, derûnî.

Nuh BOZKUR,

Xwendekarê Lisansa Bilind, Zanîngeha
Mardin Artukluyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî,
nuhbozkur7@gmail.com, Orcid: 0000-0002-
0178-2812.

Article Type/Makale Türü:

Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 27.06.2023

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 21.09.2023

Published / Makale Yayın Tarihi: 30.09.2023

DOI: 10.35859/jms.2023.1320377

Değerlendirme ve İntihal/Reviewing and Plagiarism:

Bu makale iki taraflı kör hakem sistemine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilmiştir. Makale intihal.net adlı intihal sitesinde taranmıştır. / This article has been reviewed by at least two anonym reviewers and scanned by intihal.net plagiarism website.

Citation/Atıf:

Bozkur, N. (2023). Li Gorî Poeticsa Arîstoteles Analîza Trajediya Memê û Eyşê The Journal of Mesopotamian Studies, 8 (2), ss. 202-212, DOI: 10.35859/jms.2023.1320377.

According to *Poetics* of Aristotle Analysis On Tragedy of *Memê and Eysê*

ABSTRACT

Tragedy as a genre of dramatic expression, indicates a painful, sad, and disastrous event that happened to heroic characters. Likewise, that literary word is used for painful events which happen in daily life. According to one of the features of tragedy, a hero or event has to be seen in daily life. This genre, however, can be a subject of folk romance, epic, legend, and myths. Because of that, the features of the story, character, and way of telling the subjects may differ from each other. When Aristotle was writing the principles of tragedy in his work *Poetics*, he also established his basic idea on Oedipus of Sophocles. *Memê û Eysê* can be considered as an example from Kurdish literature. Despite the tragedy of *Memê and Eysê* is not very spread it differs from other tragic stories with its few features. One of the features of this tragic folk romance that is opposite to other similar tragedies of the world is that not the father but the mother kills his son. This tragic work, which was originally a folk story, has been adapted as a play by some authors, and although there are differences in the explanation of the political and social situation of the period in these plays, there is a consensus on the name of the tragic hero Mem and the tragic end of the story. Eventually, it is a tragic folk romance that has play adaptations and this makes it suitable for scholarly works. We see that the characteristics that Aristotle has shown in his book *Poetics* for tragic events and heroes are also present in the tragedies of *Memê and Eysê*. However, we must add that since each event contains cultural codes, there is no complete consistency. Because it is relevant, the impact of the tragedy on the psyche of the people is also included as a main topic in the article.

Keywords: Kurdish literature, *Memê and Eysê*, tragedy, feature of tragedy, Psychology.

Aristotales'in *Poetics*'ine Göre *Memê ve Eysê* Trajedisi Üzerine Bir Analiz

ÖZ

Bir dramatik anlatım türü olarak trajedi, karakterlerin başına gelen acı verici, üzücü ve felaket olaylarını ifade eder. Aynı şekilde bu edebî kelime, günlük hayatta meydana gelen acı verici olaylar için de kullanılmaktadır. Zaten trajedinin bir özelliğine de kahraman veya olayın günlük yaşamda görülebilmesidir. Aynı şekilde bu anlatım türü hikaye, destan ve mitlerin konusu da olabilmektedir. Bundan dolayı hikayenin özellikleri, karakterleri ve konuların anlatım biçimleri farklı olabilir. *Aristoteles*, *Poetics* adlı eserinde trajedinin ilkelerini yazarken, temel düşüncesini *Sofokles*'in *Oedipus*'u üzerine kurmuştur. Kürt edebiyatında da *Memê û Eysê* trajedi örneği olarak verilebilir. *Memê ve Eysê* trajedisi çok yaygın olmamakla birlikte birkaç özelliği ile diğer trajedilerden ayrılır. Bu trajik halk hikayesinin özelliği, dünyadaki diğer benzer trajedilerin aksine, oğulu babanın değil annenin öldürmesidir. Aslen bir halk hikâyesi olan bu trajik eser, bazı yazarlar tarafından oyun olarak uyarlanmış ve bu oyunlarda dönemin siyasi ve sosyal durumunun anlatılmasında farklılıklar olsa da trajik kahramanın adı *Mem* ve hikayenin trajik sonu konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Sonuç olarak piyes uyarlamaları olan bir anonim halk hikayesi ve bu onun bilimsel çalışmalara konu olmasını daha uygun hale getirmektedir. *Aristoteles*'in *Poetika* adlı eserinde trajik hikâye ve karakter için belirttiği özelliklerin genel olarak *Memê û Eysê* trajedisinde de var olduklarını görmekteyiz. Bununla birlikte, her olay kültürel kodlar içerdiğinden yüzde yüz tutarlılık olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Ayrıca konu ile ilgili olduğu için trajedinin insan ruhuna etkisi de makalede ana konu olarak yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kürt edebiyatı, *Memê ve Eysê*, trajedi, trajedinin özelliği, Psikoloji.

Extend Abstract

Tragedy as a type of dramatic expression, indicates a painful, sad, and disastrous event that happened to heroic characters. Likewise, that literary word is used for painful events which happen in daily life. According to one of the features of tragedy, a hero or event must be able to be seen in daily life. At the same time, tragedies have social functions on people's psychology. Likewise, stories of epic, legend, and myth of nations contain traditional and cultural codes of nations. Because of this, it may be a feature of story, character, and way of telling the subjects is different. Also, Aristotle wrote principles of tragedy in his work *Poetics*, in which he established his basic idea on some mythic stories such as Oedipus of Sophocles. Because of this, we can not say Aristotle's tragic story and character principles completely fit Kurdish tragedies but it is clear that the role of women is very different between Kurdish tragedies and Aristotle's principles of tragedy. Despite the epic of Memê and Eysê is not very spread, with a few features separating other tragic stories. One of the features of this tragic epic is that opposite to other similar tragic stories of the world, not a father but the mother kill his son. According to the variant of Memê and Eysê story which we make analysis on it; Memê and his mother Watê live together alone and Memê married because of his military mission must go, by the way in other variants of the story same way tragic heroes go for war, the military mission is very long about seven years and when he came back he was unrecognizable. He arrived at his home when his mother slept then he introduced himself to his wife Eysê and entered the home they had a good time until had fell asleep another day when his mother Watê woke up and heard a horse whinny was very happy to have a guest and went to her bride to wake for making preparation breakfast for guest and she sees the bride with an unknown man and for honor of his son kill the man than to warn of her bride she understand that the man who killed with hand of her was her son. Then the story finished with an exposition of the mother to her mistake in the village. Although this folkish tragic story has a lot of variants, such as adaptation plays prepared by some authors, even though matter of these plays contain their situation of political and social periods, they consensus on the name of tragic hero Mem and his tragic end. In the same way role of the woman in every variant of this epic is very important and with this aspect, it is separate from other tragedies in world literature. At the same time role of women that Aristotle indicates as unacceptable bravery exists harmoniously with Kurdish social norms in the epic of Memê and Eysê. Eventually, it is a folkish tragic story and the play has adaptations that make it available to review. We see that the features of tragic story and character which Aristotle indicate in his book *Poetics*, Because every folkish story contains cultural codes, did not consent completely however it is at large in consensus. Also, tragedy has psychological effects on people discharging their nervous system and causing catharsis effect. When people hear or watch a tragic story feel well and this effect helps people think about their well-being. Also, we discussed Kurdish tragic stories belief in destiny, and its psychological effects on people. Belief in destiny make people independent from their responsibility in an event and protect people's psychological well-being in their daily life.

Destpêk

Trajedî wekî cureyeke vegotinê ye ku bûyerên biêş, xemgîn û felaketên bi serê kesayetên qehremanan (heroic) tîn destnîşan dibe. Ev cure dibe ku bingeha xwe ji vegevanên gelêrî wek hikayeyên gelêrî, destan, efsane û mîtan jî bistîne. Trajedyaya an jî Trajedî her çiqas peyveke rojane ya ji bo bûyerên *katastrofik*¹ bîn bikaranîn jî li gorî ansiklopediya *Britannicayê*; branşeke dramayê ye, bûyerên katastrofik, bikul e ku tê serê kesayetên leheng(heroic) an jî kesayetên leheng(heroic) sedema vê bûyerê ne. Peyva *trajediyê* ji Yewnaniya kevn ji peyva *tragodiyê* tê. Ev peyv tê wateya *stranên bizinan*. Ev nav jî ji ber bikaranîna postên bizinan ya di şanoyên kevin *ên Grekan de* hatiye bikaranîn (Brockert, & Hildy, 2003, Rp. 13-16). Her çiqas çavkaniya derketina trajediyê baş neye zanîn jî em dizanin ku di salên 534ê B.Z de di festîvala *City Dionysia* ku festîvaleke olî ye dihat pêşkeşkirin.

¹ Katarsofik: Bûyerên pir xirab. Bnr. <https://www.britannica.com/dictionary/catastrophe> (Dîroka Lênêrîna Dawî:15.09.2023)

Li gorî Mendel (1961), em dikarin 4 cure pênaseya trajediyê bikin. Yekemîn pênaseya şeweyî (Formal Elements) ye, hin qaîdeyên trajediyê hene, wekî mînak yekîtiya sê elementan (cih-dem û bûyer). *Pênaseya duyemîn, pênaseya bi rewşê, wekî çi dibe di trajediyê de? Miroveke baş têk diçe. Pênaseya sêyemîn, pênaseya etîkî, ji wateya edebî zêdetir, temaya teqlîda wê berhemê tê nîkaşkirin bi taybetî ji aliyê ahlak û etîkê ve. Trajedî bi gelemperî pergala etîk a civakê derdixe holê. Pênaseya çaremîn jî bi bandora hêstî derketina holê ya dişewitîn û tîrsa ji pergala me ya rahekan (nervous system) pênase dîke.*

Trajedî beşeke dramayê ye û wekî şano tê pêşkeşkirin. Her çiqas ev cure navê branşeke dramayê be jî ji bo her çîrokê ku dawîya wî xemgîn diqede trajedî tê gotin. Em di edebiyata cihanî de berhemdarên pêşîn ên cureya trajediyê ji Yewnana kevn *Aiskhylos, Eurupides, Sophokles*, û nivîskarên Frensî *Corneille, Racine* dibînin. Mînakên wekî *Oedipus Rexa* ku bavê xwe dikûje û *Romeo û Julieta* ku bi negihîştina hev ya du evîndarên *û bi mirina wan diqede yên herî navdar in*. Di edebiyata Kurdî de jî trajedî xwedî cîheke taybet e. Hikayeyên gelêrî yên herî navdar *ên Kurdan ku wekî Romeo û Juliet* kult in û mijar di derûdorê du evîndaran de dibore bi trajediyan diqede. *Memê Alan/Mem û zîn, Siyabend û Xecê, Xezal û Rizgan, Derwêşê Evdî, Sîtî û Fexrî* çend mînakên trajediyê yê bi vî rengî ne. Ev jî cihê trajediyê di wêjeya Kurdî de radixe ber çavan.²

Li gorî berhemên pêşîn *ên trajediya Yewnanî*, çavkaniyên mijaran bi gelemperî *mîtoloji û efsane ne*. Helbet trajediyên ku di berhemên gelêrî de derdikeve pêşiya me *jî bi rêya* binhişê kollektîf *ên civakê* teşe digirin, ji ber wê jî xwedî fonksiyonên civakî ne jî. *Arîstotales* aliyêke fonksiyonel a ji bo tendirûstiya derûnî ya civakê destnîşan dîke. Li gorî *Arîstotales*, trajedî nîşanê me didin ku qehramanên berhemê *ji bêşensiyên ji ên me girantir êşê dikişinin*. Û ev jî ji bo temaşevanan pêşiya katarsîsek³ vedike (*Arîstotales, 2008:14*)

Wekî her beşê hin tayebetmendiyên giştî yên tragediyê jî hene. Li gorî *Arîstotales* trajedî ji 6 beşan pêk tê. Sazkirina rêzebûyer (Plot), Leheng (Character) Şeweya vegotinê (Diction), Raman (Thought), Nîmaîş (Spectacle), Klam (Song). Di trajediyan de *cîh- dem û bûyer yek e, bûyerên* wekî kuştin û hwd. li ser dikê Naye nişandan bi awayekî devkî tî *pêşkeşkirin*, li gorî *Arîstotales* rêzebûyer (plot) û leheng jî aliyê dîn *ên lîstika trajîk girîngtir in û* divê rêzebûyer yek û hevgir be (*Arîstotales, 2008: beşên VII. VIII.*). Herwiha divê leheng jî di tevgerên xwe de hevgir be. Her çiqas rêzebûyer (plot) û karakter jî beşên dîn *ê* trajediyê girîngtir be jî di trajediyan de bûyer di pêşiya lehangana de ye.

Di vê gotarê de jî armanc analîzkirina hikayeya *Memê û Eysê* ya gelêrî bi alîkariya piyesa *Memê Alan* ya *Evdîrrehman Rehmî Hekkarî* li gorî pîvankên bûyer û lehengên trajîk yên *Arîstotales* e. Ji vê navendê ev gotar pênaseya trajediyê, kurtedîroka trajediyê, analîza rêzebûyer û lehengên trajîk ên hikayeya gelêrî *Memê û Eysê* ya li gorî *Poeticsa Arîstotales* di nav xwe de dihevwîne û di dawî de jî li ser rola jinê ya di trajediyê de radiweste.

1. Rêbaz

Li gorî berhemên nivîskî yên dereng em fam dikin ku zimanê kurdî ji zimanê nivîskî zêdetir zimanekî devkî ye. Berhema sereke ya ku em analîz dikin ku çavkaniya piyesan e jî berhemêke wêjeya gelêrî ye. Wêjeya gelêrî jî zêdetir bi çanda devkî ve girêdayî ye. Ji ber wê jî em dikarin bêjin ku wêjeya gelêrî a zimanê kurdî jî ji wêjeya nivîskî dewlemendtir e.⁴ *Memê û Eysê* jî ber ku berhemekî

² Ligel wê em dikarin bibêjin ku bi tenê hikayeya *Binevşa Narîn* bi dawîyeke bextiyar diqede.

³ Katarsîs: Xwevekirina hêstî bi taybetî hêstên tîrs û xemgîniyê ye ku wekî teknîkeke dermankirinê di psîkoanalîzê de tê bikaranîn. Ev peyv yekem car jî aliyê *Arîstotales* ve di berhema wî a *Poeticsê* hatiye bikaranîn. Katharsîs jî aliyê binyadê ve peyveke yewnanî ye û tê wateya paqîjahiyê. Bnr. <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/katharsis> (Dîroka Lênerîna Dawî: 15.09.2023)

⁴ Niqaşa çanda devkî û nivîskî mijareke berfireh û ne di sinorê vê xebatê de ye. Ji bo niqaş û agahiyên zêdetir bnr.

gelêrî ye, me xwest bi adaptasyonên şanoyî re versiyona gelêrî ya ji devê *Celîlê Celîl* û ya di berhema *Heciyê Cindî* a bi navê *Folkîlora Kurda* de analîz bikin. Jixwe bi xalên bingehîn ku trajediyê ava dike bêyî ku cudahiyeke derkeve bûye mijara piyesan. Ji ber vê jî me pirsgirêk nedît ku rêzebûyerên hikayeya gelêrî ku çavkaniya sereke ya piyesan e, li gorî prensibên *Arîstotales* a di derbarê rêzebûyer û taybetmendiyên kesayetên trajîk a di *Poeticsê* de binirxînin.

Di folklor û wêjeya gelêrî de gelek cureyên cuda hene û ev cure ji aliyê gelek kesan ve tîn tevlihev kirin. Ji ber ku gotara me li ser trajediya ku ji berhemeke gelêrî ya kurdi ye rastbinavkirina termên wêjeya gelêrî jî ji bo xebateke akademîk gelek girîng e. Ji ber vê jî me bi referansan ev berhem ku ji aliyê tomarkarên vê berhemê ve wekî destan hatiye binavkirin wekî şêwe hikayeya gelêrî destnîşan kir. Û di vê gotarê de jî ji ber cureya wê wekî hikayeya gelêrî bi nav kir.⁵

2. Kurteya hikayeya Memê û Eysê

Ev berhema gelêrî cara ewil, di *Folklor Kurmanca* de ji aliyê *Heciyê Cindî* û *Emînê Evdal* ve bi 5 versiyonên xwe ve hatiye weşandin (Cindî, 2009:40). Piştî ev hikayeya gelêrî ya ku wekî Eysana Îbê jî tê zanîn, di pirtûka *Zargotîna Kurdan* ya *Celîlê Celîl* û *Ordîxanê Celîl* de wekî *Bozanê Lawê Pîrê* hatiye tomarkirin. Memê û Eysê û her wiha varyantên vê trajediyê ji bo hin nivîskarên bûye keresteyên piyesê jî. Piyesa *Evdîrehîm Rehmî Hekkarî* ya bi navê *Memê Alan* ku yekem piyesa kurdi tê qebûl kirin di 1918an de di kovara *Jînê* de li Stenbolê hatiye weşandin. Her çiqas di pirtûka *Necat Zivîngî* de wekî adaptasyoneke destana Memê Alan bê destnîşankirin jî, ev piyes **çîroka** xwe ya bingehîn ji vê hikayeya gelêrî digire. Her wiha ev berhema gelêrî bûye mijara piyesa *Tahirê Biro* ya bi nave *Destana Memê û Eysê* jî. Ev piyes di sala 1967an de hatiye nivîsîn û di 1991an de jî ji aliyê *Enstitûya Kurdi ya Bruksellê* ve hatiye çapkirin.⁶ Nivîskar Piyesên xwe bi rêya vê hikayeyê hewl dane ku pirsgirêkên siyasî û civakî ya serdema xwe vebêjin. Lê her çiqas rasterast berhemê nekiribin şano û li ser navên lehengan de guherîn çêkiribin jî; piyes li ser navê Memê û sahneya trajîk lihev kirî ne. Kurteya jêr a vegêranê ya Celîlê Celîl e ku di bernameyêke li ser youtube de hatiye weşandin:

Di zemanek de dayikeke jinebî Watê û Kurê wê Memê hebûye. Pîra Watê kurê mezin dike, digihîne salên zawecê, dem tê dixwaze kurê xwe bizewicîne, bûkek tîne, Eysê. Û hersêk jî bextewar in lê ew dem dirêj nakişîne çimkî Memê gereke here eskeriyê, xerîbiyê. Dema berê eskerî heft sal bû hinek cihan dibêjin gelek dem hebûye dirêj leşkeriyê kirine. Heft salan ji bûka nû hatî, destê Memê diqete. Dayîka pîr di mal de dihêle, jina xwe li hêviya diya xwe dihêle û ew herduk ji wek qîz û dê dijîn bi wê hevîyê ku kurê wana ji leşkeriyê vegere. Sal derbas dibin dema vegeerê tê Memê ji xerîbiyê vedigere. Heta digihîje gund dibe êvar, tarî derengê şevê, dayîka pîr mezin e, nikare dirêj bimîne, zû dikeve xewê, radizê. Mêvanek dergê Watê, Eysê û Memê lê dide. Eysê radibe dibêje mêvan e hatiye. Dergê vedike Memê xerîb hatiye, gihîştîye mala xwe, dikevin himbêzên hev, dikevin malê Kur dibêje: kanê diya min ez diya xwe bibînim, Eysê dibêje: diya te pîr e, mezin e. Ketîye xewê em bihêlin bila rind ji xewê hişyar be heta sibê. Sibê zû ew ê rabe û çavronahî bigihîje dê. De dibêje baş e, her du rûdinên xeber didin û dikevîne xewa şîrîn. Memê westiyaye, Eysê jî dereng razaye, di xewê da ne. Sibê zû daya pîr radibe, li nav malê digere dibê heta bûka min rabe ez çî haziriyê lazime bibînim. Dengê hejîna hespekî tê, dibê hêj ji tewlê tê, wa! Dibêje, şikir ocaxa me bê mêvan nemaye, mêvan hatiye. Diçe tewlê dinêre hespeke xerîb girêdayî ye, dibe ez herim oda mêvana. Tê oda mêvana dinêre, çek, sîleh çeke wî giş bi dîwêr ve dardekirine, mêvan tîne. Dibêje, belkî derketîye derva ez herim bûka xwe ji xewê rakim bila bê em bi tevahî mêvanê xwe, hêjayîya navê kurê xwe verêkin, wekî mêvan nebêje Memê ne li mal bû, mêvan nikaribûn xweyî bikirina. Bi van fikra va diçe oda bûka xwe. Wa! Du serî bi hev re li ser balgîvekî paldayîne. Berçavê dê tarî dibe, dibê: Way mêvano! Te namusa kurê min li erde xistiye, bênamûsiya

Keskin (2019). *Folklor û Edebiyata Gelêrî*. Stanbol: Avesta, rp.137; Ong (2003), *sözlü ve Yazılı Kültür*. (wer. S.P. Banon). Istanbul: Metis

⁵ Ji bo zêdetir agahî bnr. serenava li ser cureya trajediya *Memê û Eysê*.

⁶ Taharê Biro, *Destana Memê û Eysê*.

wiha ez qebûl nakim, bûka me, min ewqa sal weke qîza xwe bi delalî xweyî kiriye, Memê min wisa jî çûye dîsa jî paqij maye, û tu navê qîza min, bûka min xerab dikî. Dîbê ez ê bikûjim. Diçe tiving hiltîne tê, digire ser, dibêje ez biteqînim dengê tivingê wê derê, gundî giş bejin ka çibû, mala Memê de çi tiving bû teqîya û hemû wê pê bihesin, Memê min vegere gelek li ber xwe bikeve, tişteki wiha qewimiye, gelek wê xemgîn be. Diçe şûr hiltîne tê dibê; ez ê lêxim serê wî biqetînim, ha! Dibêje ez pîrim belkî qeweta min negihîje ez birîndar bikim, dibêje eva şûr jî ne ewk e ku ez bigihîjim armanca xwe. Soranî (qeme, ne xençer, rast û serê wî tûj) hiltîne dibê belkî eva. Tê datîne ser kepçika dilê mêvan û xwe davêje serî. Soranî serê wana gelek tûj in hema lê derbas dibe û nava doşekê jî derbas dibe, doşekê qûl dike. Memê dike intîn, ji êşê. Eysê çavê xwe vedike dinêre dê sekiniye ser serê wana soranî di dilê Memê da. –Dayê, korê te kurê xwe kuştiye, xerîbê ewqas sal li hêviyê bûyî. Dê teze fam dike çi kiriye. Xwestiye namusa kurê xwe xilas bike, kurê xwe kuştiye. Dê wê çi bike, gorî destanê, gorî zarbêjan, dê nahêle kurê xwe wekî tesmilê erdê ke. Dike tabûtê, dike çarşevê dide pišta xwe gund bi gund digêrinê û distrê çawa daya pîr kurê xwe kuştiye. Û ev strana wê heybetek e, dilêşîneke ku dê bi xwe sere xwe kiriye, eva destana Memê û Eysê ye ku berhemeke gelê me ye (Celîl, 2014).⁷

3. Adaptasyoneke hikayeyê ji bo piyesê: Piyesa Memê Alan a Evdirrehîm Rehmî Hekkarî

Evdîrrehîm Rehmî Hekkarî (Zapsu) di sala 1890an de li navçeya Elbaka Wanê ji dayîk bûye. Xwendina xwe ya bilind li Stenbolê diqedîne, di wê serdemê de tevlî civata Kurdan dibe û di kovara *Jînê* de berhem û helbestên xwe diweşîne, yek ji van berheman jî piyesa *Memê Alan* e ku yekem piyesa Kurdî tê qebûl kirin. *Hekkarî* vê piyesê di sala 1918an de wekî 2 perde nivisandîye û ev piyes di hejmarên 15 û 16an de bi serenavê “Kürdçe Piyese” hatiye weşandin (Zivingî, 2015: 57). Piyesa *Memê Alan* berovaji serenavê wê ne adaptasyona destana *Memê Alan* e, lêbelê em dibînin ku adaptasyoneke hikayeya gelêrî ya bi navê *Memê û Eysê* ye. Li gorî vê adaptasyonê; *Memê Alan*, egîdeke netewperwerê Kurd e ku di serdema dewleta Eyyûbiyan de bi diya xwe re diji. *Memê Alan* wekî hikayeya gelêrî zavayê nû ye. Ji ber gaziya Mîrê Hekkarî ji bo alîkariya Seleheddînê Eyyûbî ya parastina Qûdsê, Memê û hevalê xwe Lewend (xûlamê mîr e jî) bi hêstên neteweperweriyê ya Kurdîtiyê biryar didin ku bi artêşa Mîrê Hekkarîyan re biçin şerê xaçperestan. Hevjîna wî Xezal û diya wî Çavreş dimînin. Piştî salan ku di hikayeya gelerî de jî behsa leşkeriyên dirêj wekî 7 sal û zêdetir tê kirin, artêşa Kurdan vedigere. Diya Memê Çavreş wekî jineke bihêz a Kurd derdikeve pêşberî û heta kurê wê vegere xweyî li mal û jina Memê derdikeve. Piştî rojek ji cihê şer agahiyek tê ku artêş berê dijminan dane û êdî van rojan dê Mem bê. Xezal û dayîka Çavreş di demekî kurt de ne li benda Memê ne, piştî agahiyê Çavreşa diya Memê diçe mêvandariyê û Xezal li malê dimîne. Memê xerîb ku piştî salan ji aliyê Xezal ve jî nayê nasîn tê malê û xwe dide nasîn, piştî dema Çavreş vedigere malê û wan di paşila hev de dibîne wisa dizane ku yekî xerîb dest avêtiye namûsa Memê. Biryara kuştina wî dide û bi rimê kurê xwe dikuje. Bi gotina Xezalê re fam dike ku kesê kuştîye Memê kurê wê ye ji ber poşmanî û xemgîniyê li serî distre.

4. Li ser cureya wejeyî ya Memê û Eysê

Tespîta cureyên berhemên gelerî ji aliyê binavkirin û analîzê ve girîng e. Di berhemên ku me di vê xebatê de ji xwe re referans girtine berhema *Memê û Eysê* wekî destan bi nav kirine. *Tahirê Biro* berhema xwe wekî *Destana Memê û Eysê* bi nav kiriye, *Celîlê Celîl* jî dema behsa hikayeyê dike, berhemê wekî destan bi nav dike. Destan cureyek ji vegotinên gelêrî ye ku him motifên mîtolojîk û him jî yên efsanewî vedihewîne (Keskin, 2019:177). *Memê û Eysê* jî ber ku di nav xwe de hemanên mîtolojîk û efsanewî nahewîne ne di kategoriya destanê de ye. Li gorî Keskin (2019:195-197), ev cure berhem gelek caran di bin kategoriya destanan de tên nixrandin û ji aliyê cureyî ve tevlêheviyê derdixin û bi referansa xwe ya ji *Michael Chyet* a di derbarê epîkê de cudahiyan di navbera destan û

⁷ Zargotina Kurdî *Destana Memê û Eysê /Celîlê Celîl-* <https://youtu.be/ssw5ak0cS7o> (Dîroka Lênêrina Dawî: 12.04.2023)

hikayeyên gelerî radixe ber çavan. Her wiha li gorî senifandina di pirtûka *Folklor û Edebiyata Gelêrî* ya *Necat Keskin* de çîroka gelêrî û hikayeyên gelêrî (Folk romance) ji hev cuda ne. Li gorî folkloras Boratav (2014) çîrok ji vegotinên ji rastiye dûr û bi temamî xeyalî re tîn gotin. Li hemberî vê hikayeyên gelêrî (folk romace) wekî li jor ji hatibû behskirin ji naverokên derasayî dûr in.⁸ Li gorî senifandina taybetmendiyên cureyên li jor em fam dikin ku berhema *Memê û Eysê* ne wekî tê binavkirin destanek e an jî çîrokeke gelêrî ye lê li gorî naveroka xwe ya neawarte û nêzî civakê hikayeyeke gelêrî ye.

5. Li gorî prensîbên Arîstotales trajediya *Memê û Eysê*

Arîstotales (384-322 berî mîladê) yek ji kevntirîn feylezofê Yewnanî ye ku ji politikayê heta wêjeyê di derbarê gelek mijaran de fikrên xwe beyan kirine û tespîten xwe parve kirine. Di mijara teoriya dramayê de bi taybetî di derbarê trajediyê de çavkaniyeke peşîn û girîng berhema wî ya bi navê *Poetics* e. Ev berhema ku di vê gotarê de jî çavkaniya sereke ye, di sala 335 ya berî mîladê hatiye nivîsîn di derbarê komedî, trajedî her wiha taybetmendî û qaîdeyên rêzebûyer û lehengan her wiha şeweya pêşkeşkirina wan de gelek agahî hatine dayîn.

Li gorî *Arîstotales* trajedî divê ji 6 beşan pêk were: Sazkirina rêzebûyerê (Plot), Leheng (Character), Şeweya vegotinê (Diction), Raman (Thought), Nimaîş (Spectacle), Klam (Song). Lê belê beşa herî girîng rêzebûyer (Plot) e. Dîsa li gorî *Arîstotales*, trajedî teqlîdeke çalakî û jîyanê ye, jîyan ji çalakiyan pêk tê û dawîya wê jî şeweyeke çalakiyê ye, ne ya çawaniyê (quality) ye (Arîstotales, 2008:8-9). Ango di trajedî de esas çalakî ye, ne leheng e. Rêzebûyer bi trajediyekê bi dawî dibe û ev dawî jî her tiştî bi rê ve dibe. Li gorî *Arîstotales*, rêzebûyer rûhê trajediyê ye, leheng li pişt rêzebûyerê ne.

Lehengên hikayeya *Memê û Eysê* jî li pişt rêzebûyerê ne, Mem her çiqas lehengekî çeleng be jî di berhemê de roleke wî ya tebat heye. Em heman prensîb di hikayeya *Memê û Eysê* de jî dibînin, him di hikayeya gelêrî de him jî di piyasan de bin xêzkirina demên dirêj a leşkeriyê lehengên trajîk girê dide. Ev rêzebûyer bi guherîna Memê ya ji aliyê dê û jina xwe ve nayê nasîn û her wiha kodên di serê dê û jina Memê ya dirêjahiya leşkeriyê û nelibendêbûna Memê rasterast dibe dawîya trajîk.

Li gorî *Arîstotales*, “Peripetia”⁹ berovajîbûna nîyetê aliyeke din a rêza bûyeran e. Yanî tevgerê ku tevgerê berovajiyê plan û xwesteka leheng bi xwe re tîne. Ev prensîba trajediyê em di berhema *Memê û Eysê* de di agahdarkirina hatina Memê ya ji bo dayîka Memê jî dibînin. Li vir karakterê din a trajîk Eysê bi telkîna “Eysê dibêje: diya te pîr e, mezin e. Ketiye xewê em bihêlin bila rind ji xewê hişyar be heta sibê.” Nahêle ku diya Memê jî hatina wî agahdar be her çiqas daxwaza Memê “Kur dibêje: kanê diya min ez diya xwe bibînim” berovajiyê vê be jî. Di heman demê ne pêşbîniya hatina Memê ya ji leşkeriyê ya Pîra Watê û Xezalê jî di derveyê planê ye û kuştina Memê binezanî û mebesta xelaskirina namusa kurê xwe pêk tîne.

Li gorî *Arîstotales* nasîn-ferqkirin ji bêheydarbûnê derbasê hayedarbûnê ye û ev jî formeke xwekifşkirina leheng a rastiya di derbarê xwe de ku qet rû bi rû nebû ye. Yanî leheng bi rastiya xwe re rû bi rû dibe. Di vir de piştî pîra Watê kurê xwe dîkuje cihê ku ji vê rastiye bireve, an jî serî bigire, termê kurê xwe li gund digêrîne û xwe, tevgera ku kiriye teşîr dîke û li ser vê rewşê distre.

Li gorî *Arîstotales* di trajediyên de qaîdeya yekîtiya 3 elementan heye yanî cih- dem û bûyer yek in. Wekî mînak di hikayeya *Memê û Eysê* de jî ku em di vê gotarê de li ser disekinin bûyera navend di heman rojê de û li heman cihê de pêk tê. Her tim cih mala Memê ye. Her kes heman bûyerê di heman demê de diji.

⁸ Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Keskin (2019). *Folklor û Edebiyata Gelêrî*. rp.191-207. Stenbol: Avesta., Boratav, P.N.(2014). *100 soruda Türk Halk Edebiyatı*. (çapa 2.), Ankara: BilgeSu.

⁹ Bi Yewnanî, termeke wêjeyî ye ji bo berovajîbûna qedêrê tê bikaranîn. Bnr. <https://www.britannica.com/art/peri-petia> (Dîroka Lênerîna Dawî: 14.09.2023)

6. Li gorî Poeticsa Arîstotales lehengên trajediya Memê û Eyšê

Li gorî Arîstotales, 4 elementên lehengên trajîk hene;

1 - Lehengê trajîk divê mirovekî asil be, li ser destê averaja mirovan be. Divê sempatik be û miroveke baş be. Lê sedî sed baş nabe. Qusur an jî xeletiyêke leheng hebe ku wê bibe dawîya wî ya trajîk.

Lehengên trajîk ên hikayeya Memê û Eyšê; Watê, Eyšê û Memê ye. Di hikayeya gelêrî de û her çiqas behsa malbateke asilzade newe kirin jî liv û tevgerên malbatî, malbatê wekî malbateke esil dide hiskirin; wekî mînak, endîşeya memnûnkirina mêvan û sadaqeta/wefadariya Eyšê heta Mem bê. Wekî bicihanîna peywira civakî ya Memê çûna leşkeriyê. Di piyesa Memê Alan de jî di cihê behsa malbateke esilzade de behsa çelengî, welatparêzî û jixwebaweriya Memê tê kirin. Em di hikayeyê de jî, di piyêsê de jî ne esiliyêke malbatî, esiliyêke takekesî dibînin. Ji bo lehengên din jî ev derbasdar e.

2 - ‘Gûncaviya lehengê’, divê lehengê mêr egîdekî mêrane be, lê ev egîdî an jî aqilekî bêwijdan jî bo jinan gûncav nayê dîtin.

Lehengê mêr, him di hikeyeya gelêrî de him jî di piyesa Memê Alan de wekî mêrxas tê dîtin. Lê belê piştî çûna Mem, hemû wêfên ku di demeke normal de bi awayekî civakî jî bo Memê gûncav in, dikeve ser milê jinekê. Watê êdî dibe sermîyanê wê malê, lê di çanda kurdan de jî wêfên jinên pîr ev in. Û li gorî çavkaniyên sosyolojîk a civaka kurdan, jinên kurd li gorî statuyên malbata wan a sosyoekonomîk di civakê de wekî mêran xwedî gotin in.¹⁰ Yanî ji aliyê hevgerîna rêzebûyerê ya çandî ve di vê mijarê de taybetmendîya lehengê jin a vê trajediya bi elementa duyemîn ya Arîstotales hev nagire. Lê belê ev mijar jî aliyê kesên ku vê berhemê dixwînin nexerîb û ne tiştêkî nedîtî ye.

3 - Divê leheng wekî kesayetekî jiyana rastî be.

Bi taybetî Mem û lehengên din ên hikayeyê jî jiyana rastî nedûr in. Mem wekî her kes diçe eskeriyê. Û lihevhatina dayîka pîr Watê û çanda kurdan diyar e ku jî bo girseya guhdarvanên vê hikayeyê tiştêkî ne derxwezayî ye. Û em di berhemê de hêz û şîyanên derxwezayî yê lehengan jî nabînin. Hilbijartina dayîka Watê ya çeka ku dê Memê bikûje, him di hikayeya gelerî de him jî di piyesa Memê Alan de li gorî hêza xwe ye. Dayik jî bo gundiyan pê nehisîne çeka ku dikare û deng dernaxe hildibijêre. Û dîsa jî ber ku mebest parastina namusa kurê wê ye û naxwaze kurê wê “li ber xwe keve” û “xemgîn bibe”, naxwaze gundî jî bêbihîsin. Ev hesasiyeta bêdengiyê û sergirtina mijarê jî ji aliyê fikr, liv û tevgerên lehengan ve lehengan hineke dîn nêzî jiyana rastî dike.

4- Leheng divê hevger be. Ger mijar nehevger be jî divê leheng bi awayekî berdewam di tevgerên xwe de hevger be.

Di hikayeyê de her wiha di piyêsê de jî lehengê trajîk demekî dirêj diçe û dema vedigere nayê nasîn. Ji bo leheng newe nasîn pêdivî bi dûrbûna demek dirêj heye. Lê em dibînin ku li gorî rêzebûyerê, hikayeyê jî hevger e, leheng jî hev gir e. Ji bo pîra Watê, ecêb e, dema Watê kurê xwe nas nake û bi bûka xwe re di paşîla hev de dibîne, him di hikayeya gelêrî de him jî di piyesa Memê Alan de bûka xwe Eyšê qet sûcdar nake, dibe ku wê di vê mijarê de pasîf û bindest dibîne lê belê ev tevger tevgerêke hevger e jî bo pîra Watê, jî ber ku Watê berê Eyšê wekî keça xwe dibîne, wê bi salan parastiye heta Mem bê, ku yek car Eyšê jî suçdar bidîta ku di jiyana rastî de ev tişt wisa ye, wê prensîba hevgeriya lehengê jî bo trajediya Memê û Eyšê nehata behskirin.

¹⁰ Ji bo zêdetir agahî bnr. Rola jinan a di trajediyan de û Dayika Watê.

7. Rola jinan a di trajediyan de û Dayîka Watê

Yek ji kevintirîn çavkanî di derbarê civaka kurdan de berhema *Mela Mehmûdê Bazîdî* ya bi navê *Adet û Resûmatnameê Tewayîfê Ekradiye* ye. Di vê berhemê de ji aliyê koçerî û xwecihbûnê ve û her wiha herêm bi herêm di derbarê civaka kurdan de bi awayekî soyolojîk û derûnî agahiyan datîne ber me. Li gorî Celalî (2016), *Bazîdî* di berhema xwe de herî zêde li ser jinan disekine. *Bazîdî* kurdan wekî koçer û xwecihî disenifîne her wiha jinên wan jî wekî koçer û xwecihî disenifîne. Di nav civaka kurdan de rola jinê li gorî agahiyên ku *Bazîdî* dide, jinên koçer ên kurd li gorî miletê din çalakî û azadî in. Xwe ji mêran naveşêrin, bi mêran re tevdiagerin di civakê de û di her qadên jiyânê de wekî mêran xwedî gotin in; lê belê jinên xwecihî berovajiyê jinên koçer, rola wan ya di civakê de qelstir e.

Her wiha çavkaniyêke din a di derbarê civaka kurdan û rola jinên kurd di civakê de pirtûka lêkolînê ya *Bazîl Nikitîn* a bi navê *Kurd* derdikeve pêşya me. Bi çavê biyaniyekî û biyaniyên ku Nikitîn (2013) çavdêriyên wan jî di pirtûka xwe de pêşkeş kiriye; jina kurd li gorî civakên din ên Misilman azadî e û ji rêveberiya mal û gund heta beşên din ên civakê cihê xwe li gorî esaleta malbata xwe digirin. Her wiha anektodeke din jî ku gelek bala biyaniyan kişandiye ew e ku kurên jinên jîr û jêhatî bi navê diya xwe tên nasîn. Ev jî ji bo kurdan ne tişteki xerîb e. Li gorî agahiyên ji çavdêriyan pêk hatine rola çalak a jina kurd ya di civakê de tê famkirin.¹¹ Berhemên gelêrî di bin hişê kollektîfê gel de pêk tên û taybetmendiyên civakî yên wî gelî di nav xwe de dihevin. Serlehengê trajediya *Memê û Eyšê* ku mijara me ye, jinek e. Wekî li jor jî hatiye behskirin yek ji taybetmendiyên trajediya *Memê û Eyšê* ew e ku, di trajediyên kurdî de jî, yên di cihanê de jî hema hema nayê dîtin, lehengê sereke ya trajîk jin be. Û di lîtaratûra cihanê de bûyerên bi vî rengî berovajiyê trajediya *Memê û Eyšê* bi destê lehengê mêr pêk tên. Li gorî *Arîstotales* di trajediyan de rola jinê wekî di duyemîn tiştê ku ji bo lehengê trajîk dibêje ji bo jinan egîdî an jî bêwijdanî gûncav nayê dîtin, her wiha ji ber rewşên sosyolojîk ên serdemê bi îfadeya *Arîstotales* jinek dibe ku baş be jî. Em ji vê nêzikatiyê fam dikin ku rola lehengê jin li pişt rola lehengê mêr dimîne. Her wiha di *Oedîpus Rexê* de em jinan wekî di rêza paş de dibînin wekî: di lanetkirina kral Laios ya ji aliyê xweda Apollo ve; di kuştina Kral ya di devê 3 rêyan de ji aliyê Odîpus ve; her wiha di xelaskirina bajarê Kadmosê ya ji Sphinx de, ji aliyê Odîpus.¹² Em dibînin ku bi niyet, berpirsyarî û biryara lehengê mêr teşe dane rêzebûyera ber bi bûyera trajîk ve. Her çiqas li gorî xebatên sosyolojîk ên li ser rola civakî a jinên kurd çalakbûna wan a di civakê de nîşan bide jî di paralelê jinê xwecih de em di berhemên trajîk yên wêjeya Kurdî de jî rola tebat a jinê dibînin; di *Memê Alan* de Mem, Qeretajdîn, Mîr Zêydîn û Bekir; di *Siyabend û Xecê* de, Siyabend, Apê Gur û Hesên Axa niyet, berpirsyarî û biryarên lehengên mêr ji lehengên jin zêdetir rêzebûyerê digûherînin (Celîl & Celîl, 2013:26-135).

Her çiqas di piyasa *Memê Alan* de rola Mem zêdetir be jî di hikayeya gelêrî de em Mem gelekî kêmbînin û pîra Watê wekî serlehengê derdikeve pêşya me. Li gorî cihê bûyerê Watê jineke xwecih e lê belê bitenê ye. Li gorî Nikitîn (2013), di nav kurdan de bav rêveberê malê ye piştî wan kurê wan ê mezin vê peywîrê digirin û eger kur tune be cihê wan dê digirin. Lê wekî li jor di rola jinê ya civakê de jî tê behskirin, bi taybetî di nav kurdên xwecih de jin, û bi taybetî jî yên pîr, dikarin, cihê mêran bigirin. Ji ber vê jî di berhema gelêrî de ev çalakbûna Watê gelekî normal e. Dîsa em dibînin ku hemû niyet, berpirsyarî û biryara pîra Watê, hikayeyê bi bûyera trajîk ve dibe û wisa bi destê Watê jî bi dawî dike. Ev jî trajediya *Memê û Eyšê* ji aliyê rola jinê ve jî trajediyên din vediqetîne.

¹¹ Ji bo zêdetir agahî li ser rolên civakî ên jinên kurd bnr. Celalî, M.(2016). *Mela Mehmûdê Bazîdî û Adat û Rusûmatnameê Tewayîfê Ekradiye*. rp.161-168. Stenbol: Nûbihar; Nikitîn, B.(2013). *Kürtler* (çapa 6emîn). 178-189. Stenbol: Deng Yayınları.

¹² Hebûna cenawer ya serê wê jin gewdeya wê şêr e. bnr. <https://www.britannica.com/topic/sphinx> (Dîroka Lênerîna Dawî: 16.09.2023)

8. Rola trajediye li ser derûniya takekesan

Li gorî *Arîstotales*, trajedî nişanê me didin ku lehengên *rêzebûyerê ji bêşensiyên ji yên me girantir êşê dikişinin û ev jî ji bo temaşevanan pêşiya katarsîsekê vedike* (Arîstotales, 2008:14). Drama an jî şano dema derdikeve holê hin fonksiyonên civakî jî di nav xwe de dihewîne. Ji van fonksiyonan yek jî *fonksiyonên derûnî yên trajediyan* e ku li ser mirovan bandora katarsîsê dike. *Katharsis* peyveke Yewnaniya kevn e û tê wateya paqijiyê. Ev peyv cara yekem ji aliyê *Arîstotales* ve di berhema wî a *Poeticsê de hatiye bikaranîn. Li gorî Lear* (1988), mebesta *Arîstotales* ya ji vê peyvê ji fikra berbelav ya hezaran salan, xwepaxîkirina ji hêstan *wêdetir* katarsîs e. *Hêsta rehatbûnê* ku *hêstên hişyarkirî yên tirs û xofê* yên di trajediyan de derdikevin holê bi vî awayî destnişan dike. Di xwezaya mirovan de fikra vê pêvajoya hêstî xwe bi rêya fizîkî ji hêstê ku hatiye bidestxistin xelas dike. Katarsîs piştê di dawiya sedsala 19emîn de bi damezrandina derûnnasiyê re wekî teknîkek psîkoanalîtîkê bi gelemperî ji aliyê ekola Freudyan ve hatiye bikaranîn. Her wiha li gorî Mendel (1961) *pênaseya çaremin*, pênaseya bi bandora hêstî ye ku derketina holê ya dilşewitîn û tirs ji pergala me ya rahekan (nervous system) pênase dike. Di navenda van xebatên pêşîn ên li ser pênase û fonksiyonên trajediyan de temaşevan an jî guhdarvanê wê berhemê *tiştên ekstrem* dibînin ku muhtemal in di jiyana rastî de jî bînin dîtin. Ji ber ku trajedî ji bûyerên xirab *ên ku mirov di jiyana xwe de dijîn xirabtir e û her wiha bi rêya empatiyê* mirov hêstên xwe vala dikin. Her wekî di *Odîpûs Rexê de jî em dibînin û di destana gelêrî Rustemê Zal û Zûrav* de jî tê dîtin, fonsiyoneke din jî qedere. Di *Odîpûs Rexê de û her wiha di Rustem û Zûrav* de jî kehaneta ku xwe jê nikarin bidin alî ango bûyera trajîk bi qederê ve tê girêdan. Qeder di aliyê berpirsyariyan de amrazêke bihêz e ku karakter xwe ji berpirsyariyên bûyerên trajîk didin alî; her wiha temaşevan an jî guhdarvanên van çîrokan jî ji rewşên trajîk ên jiyana rojane rizgar dike û ev jî rê li ber pirsgerêkên derûnî yên ji trawmayên ku di encama bûyerên trajîk de derdikevin holê digire.

Encam

Bûyerên trajîk beşek ji jiyana me ne û lewma jî di wêjeya me de jî cih digirin. Bi taybetmendiyên xwe yên nêzikatiya jiyana rojane ya lehengan, rêzebûyerên hevîr û hwd. trajedî wekî berhemên kolektîf a gel derdikeve pêşberî me. Wekî beşeke dramayê trajedî ku bîngeha xwe ji efsane, hikaye an jî mîtan digire ji bo binavkirina hemû bûyerên erjeng jî tê bikaranîn. Trajediya *Memê û Eyšê* jî him hikayeyeke gelêrî a trajîk e û him jî bûye mijara piyeseke kurdî. Li gorî tespîtên pêşî hat famkirin ku yekem piyesa kurdî *Memê Alan* bi hevrûkirina hikayeya *Memê û Eyšê* re, çîroka xwe ya bîngehî ji hikayeya gelêrî *Memê û Eyšê* digire. Di vê xebata berdest de, piştî vê tespîtê, analîza hikayeya gelêrî ya bi navê *Memê û Eyšê* bi alîkariya piyesa *Memê Alan* a Evdirehman Rehmî Hekkarî li gorî *Poeticsa Arîstotales* ya di derbarê rêzebûyer (plot) û taybetmendiyên lehengên trajîk hat kirin.

Analîz bi giştî di bin çar serenavan de hat kirin. Di *serenava Li gorî prensîbên Arîstotales trajediya Memê û Eyšê* de rêzebûyerên trajediye li gorî prensîbên Arîstotales ên li ser rêzebûyerê (plot) hatin analîzkirin û di encamê de di prensîbên *peripetria* ango berovajîbûna niyetê, nasîn-ferqkirin û yekitiya sê elemantan (dem-cih-bûyer) de bi rêzebûyera *Memê û Eyšê* re paralel hat dîtin.

Di *serenava Li gorî Poeticsa Arîstotales lehengên trajediya Memê û Eyšê* de jî li gorî çar elementên lehengên trajîk, ango *hevgeriya leheng, nêzikatiya jiyana rastî a leheng, gûncaviya leheng û rewşa çandî-civakî ya leheng* bi taybetmendiyên lehengên trajediya *Memê û Eyšê* re hat hevrûkirin û di encamê de jî ji xeynî *gûncaviya leheng* di hemû elementên lehengan de hevgerînek hat tespît kirin.

Di mijara *gûncaviya leheng* de jî taybetmendiyên ku Arîstotales ji bo lehengên jin gûncav nabîne di serlehengê trajediye *Dayîka Watê* de tê peydakirin. Ev jî di *serenava Rola jinan a Di trajediyan de û Dayîka Watê* de bi taybetmendiyên sosyolojîk ên jinên kurd re hat analîzkirin. Li gorî nêrîna me, jinên kurd, bi rehên xwe yên sosyolojîk, berovajiyê elementa gûncaviya leheng in ku Arîstotales ji bo lehengên trajediye pêşniyar dike. Dema em rola jinê ya di trajediyan de dinêrin, em dibînin ku rola

lehengên jin li gorî rola lehengên mêr kêmtir e û ji aliyê niyet, berpirsyarî, îrade û biryarê ve li ser rêzebûrê jî bondora wan kême. Di trajediya *Memê û Eyšê* de ev tişt berovajiyê minakên trajediyan e. Di xebata me de, rola lehenga jin pîra Watê ji aliyê niyet, berpirsyarî, îrade û biryarê ve rêzebûyerê (plot) digûherîne û wekî serlehengê hikayeyê derdikeve pêş.

Di serenava dawî ya bi navê *Rola trajediye li ser derûniya takekesan* de jî li ser hin fonksiyonên tendirûstiya derûnî wekî fonksiyonên civakî yê trajediyan hat rawestîn. Li gorî me, wekî berhemekî binhişê kolektîf a gel, trajedî, bandoreke katarsîsê li ser guhdarvan û temaşevanan dike û her wiha di pêvajoya dermankirina pirsgirêkên derûnî de jî xwedî rolekê ye.

Wekî encam; taybetmediyên ku *Aristoteles* ji bo leheng û bûyerên trajediye destnîşan dike, dikare bê gotin ku di heman demê de ji bo hinek hikayeyên gelêrî yê kurdî jî derbasdar in. Yek ji wan jî hikayeya kurdî ya gelêrî ya bi navê *Memê û Eyšê* ye ku di heman demê de bûye bingeh ji bo yekem pîyesa kurdî jî.

Çavkanî

- Aristotle (2008). *The Poetics*. The Poetics of Aristotle, by Aristotle A Translation By S. H. Butcher. <http://www.gutenberg.org/files/1974/1974-h/1974-h.htm>
- Biro, T. (1991). *Memê û Eyšê Şano*. Enstîtuya Kurdî Ya Brukselê: Acco – Leuven.
- Brockett, O.G. & Hildy, F.J. (2003). *History Of The Theatre*(9nd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Boratav, P.N. (2014). *100 soruda Türk Halk Edebiyatı*. (çapa 2yemîn), Ankara: BilgeSu.
- Celîl, O. û Celîl, C. (2013). *Zargotina Kurdan -1* (çapa 3êyemîn).Amed: Weşanxaneya Aram.
- Nevzat Keskin, *Celîlê Celil: Destana Memê û Ayšê* (Youtube-video, 25ê çileyê 2014an), <https://youtu.be/ssw5ak0cS7o>. (Dema Xwe gihîştina çavkaniyê: 12.04.2023).
- Celalî, M.(2016). *Mela Mehmûdê Bazîdî û Adat û Rusûmatnameê Tewayîfê Ekrediye*. Stenbol: Nûbihar.
- Cindî, H. (2009). *Folkîlora Kurda*. Yêrêvan: Weşanxaneya Lîmûş.
- Conversi, L. W. and Sewall, Richard B. (2023, March 22). *Tragedy*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/art/tragedy-literature>
- “*Katharsis*.” Encyclopedia of Philosophy. Retrieved August 22, 2023 from Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/katharsis> (22.08.2023)
- Keskin, N. (2019). *Folklor û Edebiyata Gelêrî*. Stenbol: Avesta.
- Lear, J. (1988). *Katharsis*. *Phronesis*, 33(3), 297–326. <http://www.jstor.org/stable/4182312>
- Lescot, R.(2020). *Memê Alan*(çapa çaran). Stenbol: Avesta.
- Mandel, O. (1961). *A Definition Of Tragedy*. New York: New York University Press.
- Nikitin, B. (2013). *Kürtler* (çapa 6emîn). 178-189. Stenbol: Deng Yayınları.
- Sophocles (1977). *Oedipuse Rex Translated By Dudley Fitts And Robert Fitzgerald*. Reprinted by permission of Harcourt, Inc.
- Zivingî, N.(2015). *Zana û Rewşanbîr Evidirehîm Rehmî Hekkarî Jîyan Berhem û Helbestên Wî* (Çapa Yekemîn). Stenbol: Avesta.